

ці некаторыя элементы, напрыклад, у СМНН знаходзім рад слоў *махануць* – *махаць* – *махаючы*, а ў дыялектах толькі *махаць* (СЦГБ, СПЗБ, ТС) або *моцны* – *мацней* – *мацнейшы* – *мацнець* – *мацунак* (СМНН) і *моцны* (СПЗБ, ТС), *мацнейшы*, *мацунак* (СПЗБ). Пры гэтым лагічна меркаваць, што, калі ў гаворцы сустракаецца слова *мароз* (СЦГБ, СПЗБ, ТС), то ёсць у ёй і *марозіць*, і *марозны* (хоць яны і не фіксуюцца ў адпаведных слоўніках). Пры наяўнасці слова *мельнік* (СПЗБ) можна спрагназаваць і наяўнасць слова *мельнічны*, пры *мігаць* (ТС) – *мігацца*, *мігануць*, *мігнуць*, пры *мізэрны* (СПЗБ, ТС) – *мізарнейшы*.

Увогуле такіх патэнцыяльна наяўных лексем, зафіксаваных у СМНН і адсутных у прааналізаваных дыялектных крыніцах, у межах аналізуемага матэрыялу налічваецца прыкладна 207.

У цэлым, калі, з аднаго боку, не браць пад увагу лексемы, малахарактэрныя для дыялектнай мовы, і, з другога боку, прыняць у разлік не толькі літаральныя, але верагоднасныя супадзенні ў складзе лексем з рээстра СМНН і складзе лексем у беларускіх гаворках розных тэрыторый, працэнт перасякальнасці лексікі беларускай мовы пачатку ХХ ст. і лексікі, агульнай для беларускіх гаворак, можа дасягнуць даволі прадстаўнічых 43 %.

Атрыманыя лічбы з’яўляюцца некалькі ўмоўнымі, аднак рэальную моўную сітуацыю яны тым не менш адлюстроўваюць. Такім чынам, што датычыць лексікі, то вызначаныя ў беларускай дыялекталогіі межы базавага дыялекту могуць быць рассунутымі. На нашу думку, ёсць падставы сцвярджаць, што ў адносінах лексікі новая беларуская мова пачала фарміравацца як свайго роду сінтэтычнае ўтварэнне з вялікай доляй сродкаў шырокага ўжывання.

Скарачэнні

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск, 1989.

СГВ – Т.Ф. Сцяшковіч. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1983.

СМНН – Слоўнік мовы “Нашай Нівы”. – Т. 2. – Мінск, 2007.

СПЗБ – Слоўнік паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5-ці т. – Т. 3. – Мінск, 1982.

СЦГБ – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2-х т. – Т. 1. – Мінск, 1990.

ТС – Тураўскі слоўнік: У 5-ці т. – Т. 3. – Мінск, 1984.

А.А. Грыгаровіч

Фанетычныя дыялектызмы ў мове газеты “Мужыцкая праўда” Кастуся Каліноўскага

“Мужыцкая праўда” – нелегальная друкаваная газета, што выходзіла амаль паўтара стагоддзі таму, не раз прыцягвала ўвагу шматлікіх даследчыкаў як на Беларусі, так і за яе мяжой.

Асабліва многа прац прысвечана пытанням рэвалюцыйнага дэмакратызму аўтара газеты, яго філасофскім і сацыяльна-палітычным поглядам, новым звесткам з жыццёвай і творчай біяграфіі К.Каліноўскага. Аднак з пункту гледжання лінгвістыкі “Мужыцкая праўда” стала прадметам увагі навукоўцаў не так даўно – на сённяшні дзень мы маем шэраг даследаванняў, якіяносяць, па сутнасці, эпизадычны характар і не даюць поўнага ўяўлення пра фанетычныя і марфалагічныя, лексічныя і сінтаксічныя, структурна-стылістычныя асаблівасці мовы газеты. Яе даследаванне патрабуе вырашэння шэрагу задач беларускага мовазнаўства: аналізу тэксту ў графіка-арфаграфічным, лексіка-стылістычным, граматычным аспектах [1, с. 71].

Вядома, газета стваралася ва ўмовах адсутнасці адзіных літаратурных нормаў беларускай мовы, таму пры імкненні пісаць па-беларуску Кастусь Каліноўскі карыстаўся той, што была яму роднай з дзяцінства – дыялектам, “пануючым у аколіцах Ялоўкі і, праўдападобна, Свіслачы”. Роднай для Каліноўскага была гаворка, распаўсюджаная на Гродзеншчыне. У артыкуле, зразумела, немагчыма назваць і разгледзець дыялектныя асаблівасці мовы “Мужыцкай праўды” на ўсіх узроўнях, таму наша задача – з усёй тыпалогіі дыялектызмаў выявіць і прааналізаваць фанетычныя дыялектызмы (на матэрыяле №№ 1 – 6).

Пачнем з вызначэння, што ўключае ў сябе паняцце *дыялектызм*. У “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” сцвярджаецца: дыялектызмы – 1) дыялектныя словы, якія ўжываюцца ў мове мастацкай літаратуры з пэўнай стылістычнай мэтай (для стварэння мастацкага каларыту, для індывідуалізацыі мовы персанажа); 2) граматычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя асаблівасці, уласцівыя асобным дыялектам і не ўласцівыя літаратурнай мове [6, с. 52].

Фанетычныя дыялектызмы адлюстроўваюць гукавыя асаблівасці народных гаворак або тэрытарыяльнага дыялекта [4, с. 395]. Яны могуць адрознівацца ад літаратурных слоў націскам, вымаўленнем зычных ці галосных, у іх могуць назірацца разнастайныя гукавыя змены зычных (эпентэза, метатэза, асіміляцыя, дысіміляцыя і да т.п.).

Перш чым даваць характарыстыку спецыфічным з’явам выяўленых у тэксце газеты фанетычных дыялектызмаў, адзначым, што ў мове “Мужыцкай праўды” шырока прадстаўлены рысы, уласцівыя як многім беларускім народным гаворкам, так і літаратурнай мове ў цэлым: дзеканне і цеканне: *dziwo, niedawiedzie, cierpieu*; цвёрдае [p]: *perepyniac, stworyuszy, stworyu*; зацвярдзеласць [ж], [ш], [ч]: *może, ściereże, każe, waszaho, niczoho, sabaczaho*; паслядоўная перадача асіміляцыі зычных: *niesprawiedliwość, bezpieczeńci, sprawiedliwość*.

Разгледзім рысы, уласцівыя менавіта той мясцовасці, дзе распаўсюджана гаворка, родная Кастусю Каліноўскаму.

Для большасці фанетычных дыялектызмаў, выяўленых у мове “Мужыцкай праўды”, характэрна:

1. Няпоўнае недысімілятыўнае аканне, пры якім галосныя [o], [э] этымалагічна захоўваюцца: *chlebom, sprawiedliwość, Senat, Pisarou, kosu, bahactwo, prawo, wolność, poustania, Łapsesor, rekrutou, padatkou, wojsko, chitrościeju, bezpieczeństwa, sposob, lichu, dziedou, muzyctwo, szlachectwo, hyclou; panskaho, dobraho, wiecznoj, waszej, sprawiedliwoj, pounoju, celaho, boskoj, sabaczaho, maskouskoje, bliźniaho; minulo, zdawało sia, zdasce, chce, każe, perepyniać, stworyu, bywało, dziwowaci sia, wycierebić, kało, buntowaci sia, może, ściereże, ustanowiu, wyrekli sia; stworeny, stworyuszy; niczoho, nijakoj, czeho, takoho, samaho, naszoje, naszej, usieńko, waszaho, nikoho, kaźnaho, toho, samoho, hetom; mało, douho, razem, dobre, upiered, po nowomu, smieło, dziwo, daloko, ciazko; tolko, tak samo.*

Сінхранічны аналіз дыялектнага матэрыялу, даныя картаграфавання з'яў ненаціскага вакалізму, сведчанні назіральнікаў канца XIX – пачатку XX ст. прыводзяць да вываду, што недысімілятыўнае аканне ў паўднёва-заходніх гаворках Беларусі развілося на базе окання. Аб гэтым сведчаць наступныя дадзеныя, напрыклад: існаванне на поўдні Беларусі, на стыку окання і акання, гаворак са змешаным окаюча-акаючым вакалізмам, якія прадстаўляюць сабою розныя стадыі пераходу ад окання да акання; наяўнасць няпоўнага акання ў вялікай групе паўднёва-заходніх гаворак, у якіх прыняты окання захоўваецца ў канцавым адкрытым складзе; элементы окання праяўляюцца ў гаворках з няпоўным аканнем і ў іншых паслянаціскных складах – у адкрытым неканцавым, у закрытым канцавым [3, с. 197-198].

2. Неўласцівае для гаворак Гродзеншчыны еканне – супадзенне галосных гукаў у гуку [e] незалежна ад якасці націскных галосных і суседніх зычных фанем. Аднак, паводле звестак, змешчаных у Дыялекталагічным атласе беларускай мовы, адзінкавыя выпадкі ў гродзенскіх гаворках адзначаюцца (гл. карту № 4). Гаворка, якой карыстаўся Кастусь Каліноўскі пры напісанні тэксту газеты, з'яўляецца пераходнай, калі на месцы [e] (адпаведна націскным [e], [e] – [o]) могуць паралельна вымаўляцца то [e], то [a]. Гэта тлумачыцца такім чынам: па меры прасоўвання на поўнач яканне ўзмацняецца і еканне паступова замяняецца моцным яканнем. І наадварот, чым далей на поўдзень, тым больш аслабляе яканне, паступова выцясяючыся еканнем. Значыць, паміж гаворкамі з яканнем і еканнем існуе паласа гаворак з вакалізмам змешанага тыпу [5, с. 65-66]: *dziedy, wiekou, dzieciej, niewolnikami, ziemloju, niesprawiedliwość, zdziercou, u Piecierburhu, niewolu, sprawiedliwu, miasteczkowych, wielikich, bliźniaho, piekielnych, niebiesnoje, spadziwaci sia, dziarżem sia, usiało sia, dzieruć, smiejuć sia, pieremienić, niedawiedzie, nawiazalo sia, nabieresz sia, cierpieu, pieremieniali, pierewiernuli, ciebie, mienie, jemu, jakoje, ciepier, niema, sprawiedliwiej, siehodnia, jeszcze.*

3. Адна з яркіх асаблівасцей беларускага кансанантызму – фанетычнае падаўжэнне зычных. Яно ўласціва большасці народных гаворак і літаратурнай мове. Падаўжэнне зычных развілося пасля страты рэдукаваных галосных у

выніку поўнага прыпадабнення [j] да папярэдняга зычнага ў становішчы, калі злучэнне “мяккі зычны + ь” знаходзілася ў інтэрвакальным становішчы. Страта слабага рэдукаванага дала розныя вынікі ва ўсходнеславянскіх мовах, нават у розных гаворках адной і той мовы адбыліся неаднолькавыя змены.

У гаворках Гродзенскай вобласці падоўжаныя зычныя ўжываюцца непаслядоўна. У гэтых гаворках, з аднаго боку, захоўваецца спалучэнне мяккага ці зацвярдзелага зычнага з наступным [j]: *судз’я, граз’ю, зел’је* і да т. п.; з другога боку, мяккі зычны асіміляваў з [j], але не падоўжыўся [2, с. 62-63]. Менавіта гэтая з’ява і назіраецца ў гаворцы, на якой стваралася газета “Мужыцкая праўда”: *życio, poustania, sumlienie*.

4. Беларускай мове не ўласцівы пачатковыя лабіялізаваныя [o], [y]. Перад гэтымі галоснымі развіўся прыстаўны гук [в]. Але ва ўжыванні прыстаўных зычных гукаў дыялектная мова мае адрозненні ад літаратурнай мовы [2, с. 65]. У гаворках Брэсцкай і часткі Гродзеншчыны перад націскнымі [o], [y] ўжываецца прыстаўны [г], што паслядоўна і перадаецца ў мове разглядаемага намі выдання: *heto, hetu, hdze, hetaho, hetyje, hetaki*, але *harali*; акрамя таго, для заходніх раёнаў Гродзенскай вобласці нехарактэрна ўжыванне прыстаўнога гука [в]: *oczy, akolicy, ot, uczyci, uczuи*.

5. Фанемы [ф], [ф’] не былі ўласцівы сістэме славянскага кансанантызму. Яны прыйшлі ў славянскія мовы разам з запазычанымі словамі. Кастусь Каліноўскі ў слове *маніфест* або пакідаў гук [ф], або ўжываў на месцы фанемы [ф] спалучэнне *chw*: *manifest* (МП1)², *Manichwest Kaściuszki* (МП2), *manichwestou* (МП3), *и manichweśce* (МП3); гэтая з’ява і на сённяшні дзень пашырана ў дыялектнай мове [2, с. 58-59].

Як бачым, выяўленыя з’явы носяць даволі частотны характар, вылучаюцца пастаяннымі рысамі, распаўсюджанымі ў адпаведным рэгіёне, астатнія асаблівасці сістэм вакалізму і кансанантызму, характэрныя для лексікі “Мужыцкай праўды”, прадстаўлены спарадычна і ў невялікай колькасці.

Літаратура

1. *Баршчэўскі А.* Агляд публіцыстычна-літаратурнай спадчыны Кастуся Каліноўскага // Навукова-літаратурны зборнік і беларускі каляндар 1961 г. – Беласток, 1960. – С. 71.
2. *Блінава Э., Мяцельская Е.* Беларуская дыялекталогія: вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў ВНУ. – 2-е выд., дап. і дапрац. – Мінск, 1980.
3. *Вайтовіч Н.Т.* Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі – Мінск, 1968.
4. *Лексікалогія сучаснай беларускай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова.* – Мінск, 1994.
5. *Нарысы па беларускай дыялекталогіі.* – Мінск, 1964.
6. *Сцяцко П.У., М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк.* Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мінск, 1990.

² МП – “Мужыцкая праўда”.